

אלי רכס (עורך) הערבים בפוליטיקה הישראלית: דילמות של זהות
מרכז דיין, 1998. 137 עמודים.

ספר זה הינו אסופת מאמרים שהוגשו בכנס שנערך באוניברסיטת תל-אביב על-ידי מרכז דיין וקרן אדנאור. הכוונה היתה לסכם לקראת סוף שנות התשעים את "מצב-העניינים" בתחום מעורבותם של ערביי ישראל בפוליטיקה הישראלית. הספר אינו מציג נתונים חדשים "מרעישים" ואין הוא מתבלט בתרומה אקדמית יוצאת-דופן. עם זה, השתתפותם בספר של חוקרים בולטים בתחום נותנת את אותותיה. רוב המאמרים בספר מלמדים אותנו "משהו נוסף" על מה שידענו - לפחות ככל שהדברים אמורים בכותב שורות אלה. אלי רכס מציג בהקדמת העורך את הדילמות הזהותיות העיקריות - הסבוכות באמת - של בני המיעוט הערבי בישראל ומאיר בצורה מעניינת את התופעה המרכזית של הזירה הזאת בשנים אחרונות, קרי, התעצמותו של האיסלם הפונדמנטליסטי. תופעה זו באה לידי ביטוי גם בהחרפת השסע המוסלמי-הנוצרי הישן שכאילו קם לתחייה אחרי עשורים של תרדמה.

שלמה אבינרי, הפותח את סדרת המאמרים, דן בערביי ישראל בפרספקטיבה השוואתית. הוא דן בהתנסות הישראלית, כמדינת-לאום דמוקרטית בעלת מיעוט ערבי, בהשוואה ותוך התייחסות לפרויקטים דומים באירופה. הוא מתרשם בצורה חיובית ביותר מההצלחה של צרפת לקדם את הטמיעה התרבותית-החברתית של קבוצות המהגרים שקלטתה במשך השנים, תוך הצבת דרישות אולטימטיביות שכפו ביטול - או לפחות המעטה - של כל ביטוי של פרטיקולריות קבוצתית בזירה הציבורית. אולם, לדעת מבקר זה של המאמר, הערכה זו של "הצלחת" המודל הצרפתי מוגזמת למדי משני טעמים לפחות. הטעם הראשון הוא שאבינרי אינו חש כל תחושה מיוחדת כלפי העובדה ש"הצלחה" זו גרמה לאובדן משאבי תרבות יקרי-ערך בקרב קבוצת המהגרים במהלך היטמעותם בחברה הצרפתית. מי שמכיר, למשל, את עושרן התרבותי של היהדות האלוסית או של היהדות הספרדית-הפורטוגלית של דרום צרפת אינו יכול לא הצטער על השחיקה המוחלטת של אותן מורשות אצל אנשים שנהפכו, תוך כדי טמיעה, ל"יהודים לשעבר" או לצרפתים ממוצא יהודי; וזאת עוד מבלי לדבר על המשמעות שיכלה להיות לאותם משאבי תרבות לגבי התרבות הצרפתית עצמה. הטעם השני שמעורר הסתייגות מדברי אבינרי הוא שלא כל הקבוצות מסכימות אכן להיטמע בצרפת באותה מידה, וכי רבים מקרב הסוציולוגים המרכזיים של צרפת כיום - טוראן, ויוורקא ואחרים - מדברים בכלל על פשיטת-רגל של הרפובליקה היעקובינית הצרפתית ועל התפתחותה של צרפת לקראת דמוקרטיה רב-תרבותית.

אולם יתר הכותבים עוסקים בעיקר בבעיות העכשוויות מבחינה סוציולוגית-פוליטית של המיעוט הערבי בישראל. בנימין נויברגר מצביע על ההישגים המרשימים, לדעתו, של ערביי ישראל כפי שהם באים לידי ביטוי בחיזוק הייצוג בכנסת, בעליית כוחו של האיסלם הפוליטי, בהגברת כוחם ביחס לממשלות השמאל ועוד. שינוי שיטת הבחירות תרם לתהליך זה בכך שהפך מועמדים לראשות הממשלה לתלויים בקול הערבי. נויברגר רואה שיפור משמעותי בכילולם של הערבים בפוליטיקה הישראלית, אף כי הוא מודע לכך שכשם שמעמד הערבים מתחזק בזירות מסוימות הוא עשוי להיחלש באחרות על רקע

הקייטוב הקיים בין ימין ושמאל בישראל של היום. למרות זאת, החוקר טוען, יש לציבור הערבי אפשרויות רבות מבעבר להשיג היענות של השלטון לתביעות לא-מבוטלות שלו. כאשר לסמוחה, הוא חוזר על התיזה שלו שלפיה התרחש תהליך מואץ של "ישראליוזיה" של הערבים, שיצר את התנאים לכך שהערבים כיום מסוגלים להסתגל לחיים במדינה יהודית. בשלב זה סמוחה מציע לקדם מיסוד אוטונומיה לערבים ובה בעת לחתור לשילוב אופטימלי שלהם בחברה הישראלית ובמוקדי הכוח שלה. זו הדרך, לדעתו, לפצות את הערבים על מה שהם מפסידים בהיותם מיעוט במדינה יהודית.

קיס פירו פונה כאן למקרה של האוכלוסייה הדרוזית. הוא קובע שהממסד הישראלי דאג לפירוד המגזר הדרוזי ולנטרולו הפוליטי, והוא מעלה גם את הטיעון, שגם הוא אינו חדש, שהשלטונות דורשים מהדרוזים למלא את כל החובות האזרחיות מבלי שיזכו בשוויון זכויות בהשוואה ליהודים. הנקודה המעניינת במאמר היא שהכותב מציג לנו תיאור עדכני של הנאמנויות הפוליטיות של הציבור הדרוזי ומפענח לנו את פילוגיו הזהותיים – בין דרוזיות, ערביות, פלשתיניות וערביות ישראליות.

מאמר נוסף שדן בקטיגוריה מיוחדת הוא מאמרה המעניין של דפנה צמחוני המוקדש לערבים הנוצריים. מאמר זה מחדש משום שהוא שובר את המיתוס של "עם ערבי-פלשתיני-ישראלי אחד". מתברר שהערבים הנוצריים שונים משאר בני המיעוט הערבי בישראל לא רק בדתם; עד היום הם קבוצה נפרדת מבחינה חברתית, חינוכית, תרבותית ואף כלכלית. בתחומים אלה הם קרובים לעיתים ליהודים יותר מאשר למוסלמים. את הייחוד הזה אפשר אכן לקשור לעובדה שבמשך כל השנים ביטאה קבוצה זו זיקה עקבית ומיוחדת לתנועה הקומוניסטית. עם צמיחת האיסלם הפוליטי נדחפו הערבים הנוצריים לעמדות התגוננות מפני עוינות גוברת מצד סביבתם. העובדה המאלפת הנוספת היא שחלקים בלתי-מבוטלים של ציבור זה תומכים בשמאל הציוני (מר"ץ) (16% בשנת 1996) ובמפלגת העבודה (22%).

אלי רכס מרחיב את הדיבור בנושא התנועה האיסלמית ומתמקד בעיקר בקרע שהתגלע בשנים האחרונות בין מתונים פרגמטיים – התומכים בערפאת תוך שמירה על קשר עם החמאס – לקיצונים השוללים גם כיום כל משא-ומתן עם ישראל על בסיס אוסלו והנמנעים מלגנות בפה מלא פעילות טרור נגד ישראל.

על רקע זה מעניין לקרוא את מאמרו של אסעד גאנם על הבדווים בנגב, החיים בתחושה חריפה במיוחד של קיפות. הם חשים שמדינת-ישראל גולה מהם את אדמותיהם "בגדול" – בזמנו הם תבעו לרשום על שמש כשמונה מאות אלף דונם, אך הממשל אישר להם לא יותר מעשרים ושמונה אלף. אכן, חלק גדול מהיישובים הבדוויים אינם מוכרים על-ידי השלטונות, והתוצאה היא שהם נשארים ללא שירותים ותמיכה ממלכתיים ונמנים עם היישובים העניים ביותר במדינה. מה שידוע פחות הוא שהבדווים בישראל נותנים דרור לתחושת הניכור שלהם במישור הפוליטי. שיעורי ההצבעה בקרבם בבחירות הכלליות קטנים יותר מאשר בקרב הציבור הערבי בכללו, וכאשר הם מצביעים, רבים מהם תומכים בכוחות השוללים את המדינה כמדינה יהודית.

עם זה, וכפי שמחמד אמארה מראה, הדבר נכון ביחס לכלל הערבים בישראל. המחקר מוכיח שהחמולה היא עדיין יחידת הניתוח הרלוונטית לחקר ההתנהגות הפוליטית של ערביי ישראל. עד היום היא משמשת דפוס מרכזי של גיוס פוליטי.

אולם מחקר גישוש של יעל ישי מצביע גם על כיוונים חדשים. המחקר מגלה שמבלי

להפסיק להזדהות עם הבעיה הלאומית של המגזר שלה, האישה הערבייה נוטה גם לפתח זהות מגדרית חדשה על רקע מה שהיא מבינה כעת כקיפוח נשים בחברה הערבית. אולם דיון רציני זה בסוציולוגיה הפוליטית של המיעוט הערבי בארץ אינו מונע חלק מהכותבים מלחזור בצורה בלתי־נחוצה על טיעוני קיפוח ידועים. סעיד זידאני מייצג בספר גישה "מסורתית" זו שמובילה, כתמיד, לדרישה לבטל את אופיה היהודי של מדינת־ישראל ולהבטיח גם אוטונומיה של "ממש" למיעוט הערבי, אפילו תוך הגדרת מימד טריטוריאלי־גיאוגרפי לאוטונומיה זו. יהושע פורת מגיב על טיעונים אלה על־ידי הדגשה שכל עוד הערבים אינם משתתפים בחובות באופן מלא אין לדבר על שוויון מלא בזכויות. רות גביוון, שמאמרה חותם את הספר, מסכמת אותו בצורה הנאותה ביותר. היא מודעת לבעיות הרציניות המזדקרות בנסיבות הנוכחיות שאליהן נקלע המיעוט הערבי בארץ, ומצביעה על האופי ה"לא־מושלם" של הדמוקרטיה הישראלית בהקשר זה. אולם מסקנתה היא שיש לחשוב בצורה יצירתית איך לחזק את המסגרת המאחדת של החברה הישראלית ולשלב ערבים במנגנוני קבלת־ההחלטות מבלי לגרוע מהיות ישראל מדינה יהודית. אדרבה, ישראל תתקיים כמדינה יהודית רק אם תראה עצמה מחויבת לכל אורחיה.

אליעזר בן־רפאל

אוניברסיטת תל־אביב